

Tarptautinės teisės ir Europos Sąjungos teisės įtaka Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo oficialiajai konstitucinei doktrinai

Danutė Jočienė

Socialinių mokslų (teisė) daktarė

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo pirmininkė

Gedimino pr. 36, LT-01104 Vilnius, Lietuva

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Tarptautinės ir

Europos Sąjungos teisės instituto profesorė

Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva

El. paštas: danute.jociene@lrkt.lt

Išvadas

Nacionalinėse konstitucijose neretai eksplicitiškai įtvirtinamas jų viršenybės principas. Tačiau kartu įtvirtinamos ir, pavyzdžiui, nuostatos dėl tarptautinių sutarčių vietos nacionalinėse teisės sistemose, minimi valstybės narystės tarptautinėse organizacijose pagrindai ar nurodomi tarptautinės teisės principai, kuriais remiantis valstybės vykdo, be kita ko, savo užsienio politiką. Taigi tarptautinės teisės vieta nacionalinėje teisės sistemoje, tarptautinės teisės ir nacionalinės konstitucijos santykis – taip pat yra tie aspektai, kurie reguliuojami nacionalinėse konstitucijose, įkvėptose ypač po Antrojo pasaulinio karo sustiprėjusio tarptautinio žmogaus teisių klausimų įtvirtinimo (Ginsburg *et al.*, 2008, p. 209–210).

Konstituciniai teismai ir jiems prilygintos konstitucinės justicijos institucijos, įgyvendindami jiems priskirtus konstitucinės kontrolės įgaliojimus, taip pat turi įgaliojimus spręsti ir dėl tarptautinių sutarčių konstitucingumo (pavyzdžiui, Slovėnijos Respublikos Konstitucijos 160 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta, kad tarptautinės sutarties ratifikavimo proceso metu konstitucinis teismas gali pateikti nuomonę dėl tokios sutarties atitikties Konstitucijai).

Ne išimtis yra ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, kuris, vykdydamas konstitucinį teisingumą, garantuodamas Lietuvos Respublikos Konstitucijos viršenybę Lietuvos teisės sistemoje ir konstitucinį teisėtumą, įvertinęs ginčijamus teisės aktus jų konstitucingumo požiūriu, taip pat pagal Konstitucijos 105 straipsnio 3 dalį teikdamas išvadas dėl tarptautinių sutarčių atitikties Konsti-

tucijai, savo praktikoje suformavo, be kita ko, oficialiąją konstitucinę doktriną dėl tarptautinės teisės ir Europos Sąjungos (toliau – ir ES) teisės statuso Lietuvos teisės sistemoje, jų santykio su Konstitucijos nuostatomis.

Šio straipsnio *tikslas* – atskleisti Konstitucijos principus ir nuostatas, *expressis verbis* įtvirtintus Konstitucijos tekste ir (ar) išplėtotus Konstitucinio Teismo oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje, kurie atskleidžia tarptautinės teisės ir ES teisės normų reikšmę Lietuvos teisės sistemai ir jos plėtrai, o kartu ir Konstitucijai, ir kurie kartu padeda rasti atsakymą į klausimą, kokią įtaką oficialiajai konstitucinei doktrinai daro (ar jau padarė) tarptautinės teisės ir ES teisės normos, kartu parodant, kaip šios normos taikomos šio teismo praktikoje.

Taigi šio *tyrimo objektas* – nurodyti Konstitucijos principai ir nuostatos bei jų aiškinimas oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje, atsižvelgiant ir į pareiškėjų iškeltų probleminių situacijų sprendimo rezultatą konstitucinės justicijos bylose (t. y. Konstitucinio Teismo aktų rezoliucines dalis).

Mokslinėje literatūroje tiriamos įvairios tarptautinės teisės, įskaitant Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją (toliau – ir EŽTK, Europos žmogaus teisių konvencija, Konvencija), taip pat ir ES teisės įtakos kryptys: ne tik jų poveikis nacionalinėms teisės sistemoms (pavyzdžiui, Bobek, 2020; Brink, 2017), bet ir jų sąveika (tarptautinės teisės ir ES teisės (pavyzdžiui, Hildebrandt, 2020; Callewaert, 2009) bei EŽTK ir ES teisę aiškinančių atitinkamai Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – ir EŽTT, Strasbūro Teismas) ir Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau – ir ESTT) praktikos santykis (pavyzdžiui, Kargopoulos, 2015).

Lietuvoje taip pat ne kartą analizuota tarptautinės teisės, įskaitant EŽTK, taip pat ES teisės atskirai ar kartu tarptautinės teisės ir ES teisės įtaka Konstitucijai aiškinti (pavyzdžiui, Kūris, 2004, 2008; Šileikis, 2014; Jočienė, 2007; 2016; 2017), taip pat nagrinėta Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo atliekamo Konstitucijos nuostatų derinimo su tarptautine ir ES teise tema, įskaitant Konstitucijos atvirumą tarptautinei teisei (pavyzdžiui, Žalimas, 2016; 2018) bei EŽTT ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijos sandūros klausimą (pavyzdžiui, Birmontienė, 2020). Negalima nepaminėti ir to, kad Lietuvoje, be kita ko, taip pat išsamiai nagrinėti Lietuvos Respublikos narystės ES konstituciniai pagrindai (pavyzdžiui, Jarukaitis, 2008).

Straipsnyje išvalgos dėl tarptautinės teisės, įskaitant EŽTK, ir ES teisės įtakos oficialiajai konstitucinei doktrinai pateikiamos žvelgiant sistemiškai. Pirmoje straipsnio dalyje, pradėjus nuo Konstitucijos viršenybės principo, apibūdinami tie Konstitucijoje įtvirtinti ir oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje išaiškinti Konstitucijos atvirumą tarptautinei ir ES teisei iliustruojantys Konstitucijos principai ir nuostatos, kuriuos Konstitucinis Teismas atskleidė pirmiausia EŽTK ir ją aiškinančio EŽTT sprendimų kontekste, o vėliau ir dėl ES teisės ir ją aiškinančių ESTT sprendimų.

Antroje šio straipsnio dalyje analizuojama išimtinė Lietuvoje susiklosčiusi Konstitucijos ir EŽTK nesuderinamumo situacija bei nagrinėjamas jos sprendimas, kartu pateikiant ir kitose Europos valstybėse kilusių konstitucinių nuostatų ir ES teisės nesuderinamumo atvejų ar net savitų konfliktų pavyzdžių.

Straipsnyje nauja ir tai, kad, tiriant tarptautinės teisės, įskaitant EŽTK, ir ES teisės įtaką oficialiajai konstitucinei doktrinai, naudojamos ne tik anksčiau Konstitucinio Teismo sprestų konstitucinės justicijos bylų pavyzdžiais, bet ir vėliausia jo praktika bei apibendrinta statistika apie rėmimąsi tarptautine ir ES teise Konstitucinio Teismo 2014–2021 m. priimtuose teisės aktuose. Tad tyrimo rezultatams gauti pasitelkti sisteminis, istorinis ir lyginamasis tyrimo metodai.

1. Konstitucijos viršenybės principas ir Konstitucijos atvirumą tarptautinei ir ES teisei iliustruojantys Konstitucijos principai ir nuostatos

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje yra įtvirtintas Konstitucijos viršenybės principas: Konstitucijos 7 straipsnio 1 dalyje yra nustatyta, kad „negalioja joks įstatymas ar kitas aktas, priešingas Konstitucijai“.

Konstitucinis Teismas, nuo savo veiklos pradžios formavęs Konstitucijos viršenybės principo turinį¹, aiškindamas jį, viename iš pirmųjų savo nutarimų – 1994 m. vasario 14 d. nutarime – konstatavo, kad „Valstybės Konstitucija yra aukščiausią teisinę galią turintis teisės aktas, grindžiantis šalies teisės sistemą. Tai reiškia, kad visi kiti teisės aktai turi atitikti Konstituciją“. Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 17 d. nutarime, kuriame tirtas įstatymo dėl tarptautinių sutarčių nuostatų konstitucingumas, konstatuota ir tai, kad Konstitucijos 7 straipsnio 1 dalies „nuostata pati savaime negali padaryti negaliojančiais įstatymo ar tarptautinės sutarties, bet ji reikalauja, kad jų nuostatos neprieštarautų Konstitucijos nuostatoms“. Reikia pažymėti, kad įgaliojimas tirti, ar Lietuvos Respublikos tarptautinės sutartys neprieštarauja Konstitucijai, pagal Konstitucijos 105 straipsnio 3 dalies 3 punktą priskirtas Konstituciniam Teismui. Šio straipsnio 1.1. poskyryje bus išsamiau atskleista, kaip šie Konstitucinio Teismo įgaliojimai buvo įgyvendinti praktiškai.

1 Konstitucijos viršenybės principą atskleidžianti oficialioji konstitucinė doktrina apibendrintai išdėstyta 2002 m. gruodžio 24 d. nutarime: „Konstitucijos viršenybės principas reiškia, kad Konstitucija teisės aktų hierarchijoje užima išskirtinę – aukščiausią – vietą, kad joks teisės aktas negali prieštarauti Konstitucijai, kad niekam neleidžiama pažeisti Konstitucijos, kad konstitucinė tvarka turi būti ginama, kad pati Konstitucija įtvirtina mechanizmą, įgalinantį nustatyti, ar teisės aktai (jų dalys) neprieštarauja Konstitucijai.“

Tačiau Konstitucijos viršenybės principas negali būti aiškinamas atskirai nuo vientisos ir darnios Konstitucijos, kaip tam tikrų konstitucinių vertybių sistemos, jis turi būti aiškinamas, be kita ko, ir Lietuvos valstybės konstitucinės pareigos sąžiningai vykdyti tarptautinius įsipareigojimus (*pacta sunt servanda*) kontekste. Kaip nustatyta Konstitucijos 6 straipsnio 1 dalyje, „Konstitucija yra vientisas <...> aktas“. Aiškindamas ją, Konstitucinis Teismas 2002 m. gruodžio 24 d. nutarime atkreipė dėmesį, kad „Konstitucijos nuostatos yra susijusios ir sudaro vieningą, darnią sistemą. Nė vienos Konstitucijos nuostatos negalima priešpriešinti kitoms Konstitucijos nuostatoms, aiškinti taip, kad būtų paneigta arba iškreipta kitų Konstitucijos nuostatų prasmė“.

Taigi, akcentavus, kad Konstitucija turi viršenybę kiekvieno kito teisės akto atžvilgiu, negalima pamiršti ir to, kad pagal Konstitucijos 135 straipsnio 1 dalį Lietuvos Respublika privalo vadovautis visuotinai pripažintais tarptautinės teisės principais ir normomis. Šioje nuostatoje įtvirtintas „konstitucinis pagarbos tarptautinei teisei principas, t. y. *pacta sunt servanda* principas, kuris reiškia imperatyvą sąžiningai vykdyti pagal tarptautinę teisę, *inter alia*, tarptautines sutartis, prisiimtus Lietuvos Respublikos įsipareigojimus“ (Konstitucinio Teismo 2014 m. sausio 24 d. nutarimas). Kaip yra pažymėjęs Konstitucinis Teismas, „sava valia prisiimtų tarptautinių įsipareigojimų laikymasis, pagarba visuotinai pripažintiems tarptautinės teisės principams (taip pat ir principui *pacta sunt servanda*) yra atkurto nepriklausomos Lietuvos valstybės teisinė tradicija ir konstitucinis principas“ (Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d., 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarimai). „Pagarba tarptautinei teisei yra neatskiriama konstitucinio teisinės valstybės principo, kurio esmė – teisės viešpatavimas, dalis“ (Konstitucinio Teismo 2014 m. sausio 24 d. nutarimas).

Neabejotina, kad šios oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatos saisto ir patį Konstitucinį Teismą, aiškinantį Konstituciją. Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad „Lietuvos valstybė, pripažindama tarptautinės teisės principus ir normas, šalies gyventojams negali taikyti iš esmės kitokių standartų. Save laikydama lygiateise tarptautinės bendrijos nare, ji savo valia priima ir pripažįsta šiuos principus bei normas, jos papročius, dėsningai integruojasi į pasaulio kultūrą ir tampa natūralia jos dalimi“.

Pirmą sykį Konstitucinis Teismas tai pažymėjo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarime dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio konstitucingumo, t. y. dėl šio straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės. Šiame nutarime Teismas išsamiai atskleidė tarptautinį teisinį reguliavimą ir tarptautinių teismų jurisprudenciją dėl teisės į gyvybę apsaugos, pagarbos žmogaus orumui, žmogaus teisių prigimtinio pobūdžio ir, be kita ko, mirties bausmės Europoje panaikinimo. Pažymėtina, kad šie tarptautiniai standartai neabejotinai padėjo Konstituciniam Teismui priimti atitinkamą sprendimą šioje konstitucinės justicijos byloje, kuris nėra išskirtinis tokiu svarbiu klausimu – nusprendžiant, kad mirties bausmės numatymas Baudžiamajame kodekse ir jos vykdymas nedera su Lietuvos Respubli-

kos Konstitucija ir su valstybės prisiimtais tarptautiniais įsipareigojimais, be kita ko, su Lietuvos valstybės narystės Europos Taryboje įsipareigojimais.

Vėliau minėtą nuostatą, tapusią oficialiosios konstitucinės doktrinos dalimi, Konstitucinis Teismas plėtojo 2014 m. kovo 18 d. nutarime pažymėdamas, kad Lietuvoje teisės aktai „negali nustatyti žemesnių standartų, negu nustatytieji pagal visuotinai pripažintas tarptautinės teisės normas. Tokio reikalavimo nepaisymas būtų nesuderinamas su Konstitucijos preambulėje įtvirtintais atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės, teisinės valstybės siekiais, kuriuos išreiškia konstitucinis teisinės valstybės principas“.

Taigi Konstitucinis Teismas, pripažindamas tarptautinės teisės principus ir normas savo konstitucinėje jurisprudencijoje ir jomis remdamasis, vis dėlto oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje negali taikyti žemesnių standartų negu nustatytieji pagal visuotinai pripažintas tarptautinės teisės normas. Tačiau kartu reikėtų pabrėžti ir tai, kad Konstitucinis Teismas pasiliko galimybę ir gali taikyti aukštesnius žmogaus teisių apsaugos standartus nei nustatytieji atitinkamuose tarptautinės teisės aktuose.

1.1. Konstitucijos santykio su tarptautine teise, įskaitant EŽTK ir jų aiškinančiais EŽTT sprendimais, atskleidimas

Tarptautinės teisės vietą Lietuvos teisės sistemoje Konstitucinis Teismas yra aiškinęs įgyvendindamas savo jau minėtą konstitucinį įgaliojimą teikti išvadas dėl tarptautinių sutarčių atitikties Konstitucijai. Tik vieną kartą savo gyvavimo istorijoje teiktoje 1995 m. sausio 24 d. išvadoje pagal tuometinio Respublikos Prezidento A. Brazausko kreipimąsi Konstitucinis Teismas vertino, ar su Konstitucija yra suderinamos kai kurios EŽTK ir jos Ketvirtojo protokolo nuostatos. Šioje išvadoje, be to, kad nuspręsta, jog visos pareiškėjo nurodytos nuostatos yra suderinamos su Konstitucija, taip pat pabrėžta Europos žmogaus teisių konvencijos, kaip ypatingo žmogaus teises ginančio tarptautinės teisės šaltinio, reikšmė, kartu padedant teisinį pagrindą šios regioninės tarptautinės sutarties, turėjusios didžiausią įtaką Lietuvos žmogaus teisių sistemai kurti ir jai tobulinti, ratifikavimui 1995 m. balandžio 27 d.:

- „Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija yra ypatingas tarptautinės teisės šaltinis, kurio tikslas kitoks nei daugumos kitų tarptautinės teisės aktų. Šis tikslas yra visuotinis – siekti, kad Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje skelbiamos teisės būtų visuotinai ir veiksmingai pripažįstamos ir kad jų būtų laikomasi ginant ir toliau įgyvendinant žmogaus teises ir pagrindines laisves. Šiuo, tai yra tikslo, požiūriu Konvencija atlieka tokią pat funkciją kaip ir konstitucinės žmogaus teisių garantijos, nes Konstitucija įtvirtina šias garantijas šalyje, o Konvencija – tarptautiniu lygiu“;
- Konstitucijos 138 straipsnio trečiojoje dalyje nustatyta: „Tarptautinės sutartys, kurias ratifikavo Lietuvos Respublikos Seimas, yra sudedamoji Lietuvos

Respublikos teisinės sistemos dalis.“ Ši konstitucinė nuostata Konvencijos atžvilgiu reiškia, kad ratifikuota ir įsigaliojusi ji taps sudedamąja Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalimi ir turės būti taikoma kaip ir Lietuvos Respublikos įstatymai. Jos nuostatos Lietuvos Respublikos teisės šaltinių sistemoje atitinka įstatymų lygmenį“.

Vėlesnėje konstitucinėje jurisprudencijoje, pradedant 2000 m. gegužės 8 d. nutarimu dėl operatyvinės veiklos, Konstitucinis Teismas taip pat EŽTT jurisprudenciją apibūdino kaip Lietuvos teisės aiškinimo šaltinį: „Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija kaip teisės aiškinimo šaltinis yra aktuali ir Lietuvos teisės aiškinimui ir taikymui.“ Nors tuo metu tai ir nebuvo tiesiogiai pasakyta, vis dėlto akivaizdu, kad cituotoje oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatoje minimos Lietuvos teisės dalis yra ir Konstitucija.

Itin ryškiai EŽTT jurisprudencijos įtaka jaučiama, pavyzdžiui, Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarime, kuriame, tiriant Seimo 2008 m. birželio 3 d. nutarimu patvirtintoje Valstybinės šeimos politikos koncepcijoje įtvirtintų šeimos, paremtos vien tik santuokos sudarymo faktu, sampratos atitiktį Konstitucijai, Konstitucinis Teismas apžvelgė tarptautinius Lietuvos valstybės įsipareigojimus, kylančius iš EŽTK 8 straipsnio, garantuojančio teisę į šeimos gyvenimo gerbimą, taip pat atitinkamą EŽTT praktiką. Tai padaryta siekiant sustiprinti konstitucinę argumentaciją, kodėl „šeima“ turi būti traktuojama plačiau, nei vien tik kaip santuokos pagrindu sudaryta sąjunga, ir kodėl būtina, atsižvelgiant į socialinius pokyčius, visuomenės raidą ir kt., šeimą traktuoti plačiau, į šeimos apsaugą įtraukiant naujas asmenų grupes ir kitais pagrindais (o ne tik santuokos pagrindu) atsirandančius ryšius.

Taigi, papildant prof. E. Kūrio mintis (Kūris, 2004, p. 80²), galima teigti, kad EŽTK ir ją aiškinanti EŽTT praktika oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje naudojamos ne tik kaip iliustruojančios, jog Konstitucinio Teismo sprendimai nagrinėtu klausimu nėra išskirtiniai, bet ir kaip sustiprinantys argumentai, pagrindžiantys Konstitucinio Teismo sprendimus.

1.2. Konstitucijos santykio su ES teise ir ją aiškinančiais ESTT sprendimais atskleidimas

Kalbant apie ESTT jurisprudencijos reikšmę Lietuvos teisės sistemai, taip pat buvo pabrėžta, jog ji, kaip teisės aiškinimo šaltinis, yra svarbi ir Lietuvos teisei

2 Kaip teigė prof. E. Kūris, 2004 m. apžvelgdamas Konstitucinio Teismo praktiką, „tiesioginės nuorodos į kitų nacionalinių ir supranacionalinių teismų sprendimus Konstitucinio Teismo nutarimuose yra retos; jeigu jos pateikiamos, tai ne tiek kaip argumentai, pagrindžiantys sprendimą, kiek kaip „ilustracijos“, parodančios, jog Konstitucinio Teismo sprendimas vienu ar kitu klausimu nėra išskirtinis“.

aiškinti ir taikyti (Konstitucinio Teismo, be kita ko, 2009 m. kovo 27 d., 2011 m. birželio 21 d., 2011 m. gruodžio 22 d. nutarimai), o galiausiai, dar vėliau – 2017 m. gruodžio 20 d. sprendime – padaryta išvada, kad „Europos Sąjungos teisė yra Lietuvos Respublikos teisės, *inter alia*, Konstitucijos, aiškinimo šaltinis tose srityse, kuriose Lietuvos Respublika dalijasi ar patiki Europos Sąjungai valstybės institucijų kompetenciją“.

Tokia išvada Konstitucinis Teismas 2017 m. gruodžio 20 d. sprendime grindė kreipimąsi į ESTT dėl prejudicinio sprendimo konstitucinės justicijos byloje, kurioje buvo reikalinga atskleisti atitinkamų ES teisės nuostatų (t. y. 2013 m. gruodžio 17 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamento (ES) Nr. 1308/2013, kuriuo nustatomas bendras žemės ūkio produktų rinkų organizavimas ir panaikinami Tarybos reglamentai (EEB) Nr. 922/72, (EEB) Nr. 234/79, (EB) Nr. 1037/2001 ir (EB) Nr. 1234/2007) prasmę ir kuria Konstitucinis Teismas vėliau rėmėsi sprenddamas bylą dėl prekybos pienu reguliavimo³.

Šiame kontekste paminėtina, kad pagal Konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“, kuris yra Konstitucijos sudedamoji dalis, 2 straipsnį ES teisės normos yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis. Šiame straipsnyje ES teisės atžvilgiu *expressis verbis* taip pat yra nustatyta kolizijos taisyklė, įtvirtinanti ES teisės aktų taikymo pirmenybę tais atvejais, kai ES teisės nuostatos, kylančios iš sutarčių, kuriomis grindžiama ES, konkuruoja su Lietuvos nacionalinės teisės aktuose nustatytu reguliavimu.

Konstitucinis Teismas, aiškindamas šias nuostatas savo jurisprudencijoje, nubrėžė aiškų brūkšnį šiai kolizijos taisyklei taikyti. Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarime konstatuota, kad „Konstitucijoje ne tik yra įtvirtintas principas, kad tais atvejais, kai nacionalinis teisės aktas nustato tokį teisinį reguliavimą, kuris konkuruoja su nustatytoju tarptautinėje sutartyje, turi būti taikoma tarptautinė sutartis, bet ir – Europos Sąjungos teisės atžvilgiu – yra *expressis verbis* nustatyta kolizijos taisyklė, įtvirtinanti Europos Sąjungos teisės aktų taikymo pirmenybę tais atvejais, kai Europos Sąjungos teisės nuostatos, kylančios iš sutarčių, kuriomis grindžiama Europos Sąjunga, konkuruoja su teisiniu reguliavimu, nustatytoju Lietuvos nacionaliniuose teisės aktuose (nesvarbu, kokia jų teisinė galia), išskyrus pačią Konstituciją“.

Taigi tais atvejais, kai Seimo ratifikuotoje įsigaliojusioje tarptautinėje sutartyje – o Lietuvos stojimo į ES sutartis taip pat yra Seimo ratifikuota tarptautinė sutartis (Lietuva į ES įstojo pasirašydama, o vėliau ir ratifikuodama Stojimo į ES sutartį, kuri yra klasikinė tarptautinė sutartis, pasirašyta, o vėliau atitinkamai patvirtinta ar ratifikuota visų susitariančių valstybių – Europos Sąjungos valstybių narių – pagal jų

3 Šis ir kitas Konstitucinio Teismo kreipimaisi į ESTT dėl prejudicinio sprendimo konstitucinės justicijos byloje išsamiau apibūdinami tolesniame šio straipsnio 1.3.3. poskyryje „Naudojimasis prejudicinio kreipimosi į ESTT institutu“.

konstitucines procedūras) – įtvirtintas teisinis reguliavimas konkuruoja su nustatytoju Konstitucijoje, tokios tarptautinės sutarties nuostatos taikymo atžvilgiu neturi pirmumo (Konstitucinio Teismo 2012 m. rugsėjo 5 d., 2014 m. kovo 18 d. nutarimai). Tad kolizijų atveju Konstitucinis Teismas vis dėlto paliko galimybę laikytis Konstitucijos 7 straipsnyje įtvirtinto jos viršenybės principo.

Todėl Lietuva yra priskiriama prie tų valstybių, kuriose Konstitucija turi taikymo pirmenybę. Tačiau, atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos valstybės narystė ES kyla iš pačios Konstitucijos (jos sudedamąja dalimi esančio Konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“), kolizijų tikimybę sušvelnina ir galimus sprendimo būdus siūlo kitos Konstitucijos nuostatos, o kartu ir oficialioji konstitucinė doktrina, kurioje, be kita ko, pabrėžiamas Lietuvos geopolitinės orientacijos principas, grindžiamas valstybės naryste Europos Sąjungoje ir NATO, ir taip pat akcentuojama valstybės pareiga vykdyti visus su šia naryste prisiimtus įsipareigojimus. Taigi, nepaisant Konstitucijos viršenybės principo, vis dėlto galima drąsiai teigti, kad šios dvi sistemos (t. y. Konstitucija ir ES teisė) yra grindžiamos dialogo tarp jų vystymu ir Konstitucijos „draugiškumu“ ES teisės atžvilgiu.

1.3. Kitų svarbių Konstitucijos nuostatų ir tarptautinės bei ES teisės sąlyčio aspektų atskleidimas

1.3.1. Lietuvos valstybės geopolitinės orientacijos principas

Kalbant apie tarptautinės ir ES teisės santykį su nacionalinės Konstitucijos nuostatomis ir Lietuvos narystę ES bei iš to kylančius įsipareigojimus, taip pat apie dialogo tarp šių sistemų vystymą, akcentuotinas ir dar vienas itin svarbus, jau minėtas konstitucinis principas – Lietuvos valstybės geopolitinės orientacijos principas, kurį Konstitucinis Teismas išplėtojo savo jurisprudencijoje ir kuris suponuoja Lietuvos Respublikos pasirinktą europinę ir transatlantinę integraciją.

Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje šis principas atskleidžiamas kaip glaudžiai susijęs su Konstitucijos 1 straipsnyje įtvirtintomis pamatinėmis konstitucinėmis vertybėmis – valstybės nepriklausomybe, demokratija ir respublika.

Pirmą sykį Lietuvos valstybės geopolitinės orientacijos principas buvo paminėtas Konstitucinio Teismo 2011 m. liepos 7 d. nutarime, sprendžiant konstitucinės justicijos bylą dėl tarptautinių karinių operacijų, pratybų ir kitų karinio bendradarbiavimo renginių, kuriame pažymėta, kad „Lietuvos valstybės geopolitinė orientacija reiškia Lietuvos Respublikos narystę Europos Sąjungoje ir NATO bei būtinumą vykdyti atitinkamus su šia naryste susijusius tarptautinius įsipareigojimus“. Tokia Lietuvos valstybės geopolitinė orientacija yra grindžiama pripažįstamomis ir saugomomis universaliomis demokratinėmis konstitucinėmis vertybėmis, kurios yra bendros su kitų Europos ir Šiaurės Amerikos valstybių vertybėmis.

Konstitucijos tekste Lietuvos valstybės geopolitinė orientacija išreikšta negatyviuoju ir pozityviuoju aspektais. Negatyvusis Lietuvos valstybės geopolitinės orientacijos aspektas yra išreikštas Konstituciniame akte „Dėl Lietuvos Respublikos nesijungimo į postsovietines Rytų sąjungas“, o pozityvusis – minėtame Konstituciniame akte „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“⁴.

Visi išdėstyti aspektai Konstituciniam Teismui minėtoje byloje leido padaryti išvadą, kad pagal Konstitucijos 137 straipsnį, kuriame nustatyta, kad „Lietuvos Respublikos teritorijoje negali būti <...> užsienio valstybių karinių bazių“, Lietuvoje gali būti tokios karinės bazės, kurias pagal Lietuvos Respublikos tarptautines sutartis, *inter alia*, Seimo ratifikuotą kolektyvinės gynybos sutartį, valdo ir kontroliuoja Lietuvos Respublika bendrai (kartu) su valstybėmis sąjungininkėmis.

1.3.2. Oficialioji Konstitucijos keitimo apribojimo doktrina

Dar vienas Konstitucijos nuostatų ir tarptautinės bei ES teisės sąlyčio aspektas atskleidžiamas oficialiojoje Konstitucijos keitimo apribojimo doktrinoje, išplėtojoje Konstitucinio Teismo 2014 m. sausio 24 d. ir 2014 d. liepos 14 d. nutarimuose. Juose Konstitucinis Teismas iš esmės konstatavo, kad negalimos tokios Konstitucijos pataisos, kuriomis būtų paneigti Lietuvos Respublikos tarptautiniai įsipareigojimai (*inter alia*, minėtos Lietuvos valstybės geopolitinės orientacijos suponuojamos Lietuvos Respublikos narystės NATO ir ES įsipareigojimai) ir kartu – konstitucinis *pacta sunt servanda* principas, nebent tų tarptautinių įsipareigojimų būtų atsisakoma vadovaujantis tarptautinės teisės normomis. Be to, pagal Konstituciją, referendumu nepanaikinus minėtų konstitucinių Lietuvos Respublikos narystės ES pagrindų, įtvirtintų Konstituciniame akte „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ (o sprendimas prisijungti prie ES buvo priimtas būtent tokiu būdu – 2003 m. gegužės 10–11 įvykusiame referendume dėl Lietuvos Respublikos narystės ES), negali būti daromos tokios Konstitucijos pataisos, kuriomis būtų paneigti Lietuvos Respublikos narystės ES įsipareigojimai (Konstitucinio Teismo 2014 m. sausio 24 d. nutarimas).

Pirmame iš minėtų nutarimų – 2014 m. sausio 24 d. nutarime – Konstitucinis Teismas sprendė dėl Konstitucijos pataisos, susijusios su konstituciniais Lietuvos banko veiklos pagrindais, teisėtumo ir vertino, ar ši pataisa buvo padaryta laikantis Konstitucijoje numatytos procedūros. Kadangi nuo Lietuvos įstojimo į ES Lietuvos bankas yra Europos centrinių bankų sistemos dalis, Konstitucinis Teismas akcentavo, kad net ir pripažinus, jog minėta Konstitucijos pataisa prieštaravo Konstitucijai dėl priėmimo tvarkos, negali būti laikoma, kad galioja iki pataisos priėmimo buvęs nustatytas konstitucinis reguliavimas, pagal kurį pinigų emisijos

4 Pastarųjų dienų geopolitinių įvykių Lietuvos kaimynystėje kontekste (t. y. Rusijos karinės agresijos prieš Nepriklausomą Ukrainos valstybę) šių principų svarba kaip niekad išryškėja.

teisė buvo išimtinai suteikta Lietuvos bankui, nes nuo Lietuvos įstojimo į ES Lietuvos banko konstitucinė samprata, atsižvelgiant į priimtų įsipareigojimų pagal ES stojimo sutartį, yra pakitusi ir Lietuvos banko kompetencijos dalis (be kita ko, susijusi su pinigų leidimu) yra patikėta Europos centriniam bankui.

Antrame iš paminėtų – 2014 m. liepos 11 d. nutarime – Konstitucinis Teismas vėl sprendė klausimą, susijusį tiek su Konstitucijos keitimu, tiek – netiesiogiai su Lietuvos naryste ES. Nors šioje konstitucinės justicijos byloje buvo ginčijamos atitinkamos Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo nuostatos, ją inspiravo iniciatyva surengti referendumą ir pakeisti Konstitucijos 47 straipsnį taip, kad žemės ūkio paskirties žemę galėtų įsigyti tik Lietuvos Respublikos piliečiai. Siekiant surengti šį referendumą, net buvo registruotas atitinkamas Seimo nutarimo projektas Nr. XIIP-1388 „Dėl referendumo dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 9, 47 ir 147 straipsnių pakeitimo paskelbimo“. Toks Konstitucijos pakeitimas būtų buvęs akivaizdžiai nesuderinamas su Lietuvos Respublikos įsipareigojimais ES, nes vieni iš esminių ES principų yra laisvas prekių judėjimas ir diskriminacijos dėl pilietybės draudimas. Tačiau kadangi Konstitucinis Teismas nevykdo *ex ante* teisės aktų konstitucingumo kontrolės ir negalėtų vertinti dar nepriimto teisės akto (projekto, būsimu neįsigaliojusio teisinio reguliavimo, būsimo Konstitucijos pakeitimo (šiuo atveju – Seimo nutarimo projekto „Dėl referendumo dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 9, 47 ir 147 straipsnių pakeitimo paskelbimo“)), Konstituciniame Teisme buvo inicijuota konstitucinės justicijos byla ginčijant Referendumo įstatymo nuostatas ir siekiant išsiaiškinti, ar priimta Konstitucijos pataisa galėtų būti pripažinta antikonstitucine.

Minėtuose Konstitucinio Teismo 2014 m. sausio 24 d. ir 2014 m. liepos 14 d. nutarimuose plėtotą Konstitucijos pataisų koncepcija (t. y. kai pagal Konstituciją negali būti daromos tokios Konstitucijos pataisos, kuriomis būtų paneigti Lietuvos Respublikos tarptautiniai įsipareigojimai ir jeigu tų tarptautinių įsipareigojimų neatsisakoma vadovaujantis tarptautinės teisės normomis bei kai pagal Konstituciją, referendumu nepanaikinus minėtų konstitucinių Lietuvos Respublikos narystės ES pagrindų, įtvirtintų Konstituciniame akte „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“, negali būti daromos tokios Konstitucijos pataisos, kuriomis būtų paneigti Lietuvos Respublikos narystės ES įsipareigojimai), neturėtų būti vertinama kaip paneigianti Konstitucijos viršenybės principą, nes, kaip matyti iš Konstitucinio Teismo jurisprudencijos, ji yra nulemta jau minėto konstitucinio Lietuvos geopolitinės orientacijos principo ir Konstitucijos nuostatų darnos imperatyvo, suponuojančio, *inter alia*, tai, kad Konstitucijos pataisomis negali būti pažeista Konstitucijos nuostatų, jose įtvirtintų vertybių darna, Konstitucijos pataisomis negalima vienos kitai priešpriešinti Konstitucijos nuostatų, jose įtvirtintų vertybių. Nurodytame Konstitucinio Teismo 2014 m. sausio 24 d. nutarime išaiškinta, kad „Konstitucijos pataisa negali būti sukurtas toks naujas konstitucinis teisinis reguliavimas, kad viena Konstitucijos nuostata paneigtų kitą ar jai prieštarautų ir šių nuostatų būtų neįmanoma aiškinti kaip tarpusavyje derančių“.

Tad logiška, kad Konstitucija negali būti keičiama taip, kad prieštarautų tarptautinėms sutartims, kurias Lietuvos Respublika įsipareigojo vykdyti, nebent būtų atsisakyta pagal šias sutartis priimtų įsipareigojimų, kitaip tariant, išstota iš atitinkamos tarptautinės sutarties.

Taigi pačioje Lietuvos Respublikos Konstitucijoje yra principų ir nuostatų, *expressis verbis* įtvirtintų Konstitucijos tekste arba išplėtotų oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje, kurios atskleidžia tarptautinės ir ES teisės normų reikšmę ir kuriomis gali būti remiamasi, ieškant atsakymo, koks yra Konstitucijos ir tarptautinių teisės normų santykis.

Tad nors visuotinai žinoma, kad Konstitucija, kaip aukščiausiaji teisė, negali būti aiškinama remiantis žemesnę galią Lietuvos Respublikos teisės sistemoje turinčiais teisės aktais, taigi Lietuvos Respublikos tarptautinėmis sutartimis ir ES teisės aktais, toks požiūris yra pernelyg formalus, atsižvelgiant į, be kita ko, Europos Sąjungos teisės tiesioginį veikimą ir jos viršenybę nacionalinės teisės atžvilgiu (žr. bylas *Van Gend en Loos v Netherlands* (C-26/62, 05/02/1963); *Flaminio Costa v E.N.E.L* (case 6-64, 15/07/1964); *The Simmenthal II* (C-106/77, 09/03/1978) (žr. taip pat C-189/10 *Melki and Abdeli* [2010], etc.), o sisteminė Konstitucijos nuostatų analizė leidžia daryti gana aiškią išvadą, kad, aiškindamas Konstituciją ir formuodamas oficialiąją konstitucinę doktriną, Konstitucinis Teismas privalo atsižvelgti tiek į tarptautinę, tiek į ES teisę, nes tą daryti jį įpareigoja pati Konstitucija.

1.3.3. Naudojimasis prejudicinio kreipimosi į ESTT institutu

Pirmiau išdėstytą išvadą leidžia patvirtinti ir tai, jog Konstitucinis Teismas, siekdamas išsiaiškinti tikrąją ES teisės aktų nuostatų prasmę, yra pasinaudojęs prejudicinio kreipimosi į ESTT institutu ir tais atvejais, kai sprendžiamose konstitucinės justicijos bylose buvo aktualios ES teisės aktų nuostatos, t. y. kilo klausimas dėl šių nuostatų tikrosios prasmės. Tokia galimybė numatyta ES sutartyse, ji taip pat yra įtvirtinta ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo nuostatose.

Šio įstatymo 28 straipsnio 2 dalies 4 punkte (2019 m. liepos 16 d. redakcija) nustatyta, kad vienas iš bylos parengimo teisminiam nagrinėjimui klausimų, sprendžiamų Konstitucinio Teismo tvarkomajame posėdyje, gali būti sprendimo kreiptis į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą su prašymu pateikti prejudicinį sprendimą dėl klausimų, susijusių su Europos Sąjungos teisės aktų aiškinimu ar galiojimu, priėmimas. Jeigu Konstitucinis Teismas nusprendžia kreiptis į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą su prašymu pateikti prejudicinį sprendimą dėl šių klausimų, pagal Konstitucinio Teismo įstatymo 49 straipsnio 1 dalies 4 punktą (2019 m. liepos 16 d. redakcija) tai yra pagrindas atidėti bylos nagrinėjimą.

Poreikis pasinaudoti šia galimybe Konstituciniam Teismui per visą jo veiklos nuo 1993 m. istoriją buvo kilęs tik du kartus, ir abu kartus Konstitucinis Teismas tokį sprendimą priėmė savo iniciatyva, bylos šalims nekeliant abejonių dėl ES

teisės aktų nuostatų tikrosios prasmės (esmės). Tai, viena vertus, rodo, kad Konstitucinis Teismas naudojosi ES teisėje nustatytu prejudicinio kreipimosi (patikros) į ESTT mechanizmu, tačiau, kita vertus, tai kartu liudija, kad Konstitucinis Teismas linkęs pats spręsti konstitucinės justicijos bylas, remdamasis, be kita ko, ES teisės nuostatomis bei jų aiškinimu, pateiktu ESTT praktikoje, kai tai būtina tam tikrai bylai išspręsti.

Pirmą kartą į ESTT buvo kreiptasi Konstitucinio Teismo 2007 m. gegužės 8 d. sprendimu, kurio priėmimas, anot prof. E. Šileikio, „pasiekė ESTT jurisprudencijos pasitelkimo apogėjų“ (Šileikis, 2010, p. 3–4), konstitucinės justicijos byloje, kurioje buvo sprendžiamas klausimas dėl prisijungimo prie elektros energijos tinklų galimybių. Šioje byloje Konstitucinio Teismo prašyta įvertinti įstatymo, įgyvendinusio 2003 m. birželio 26 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2003/54/EB dėl elektros energijos vidaus rinkos bendrųjų taisyklių, panaikinantišios Direktyvą 96/92/EB⁵, nuostatos konstitucingumą. Tuokart Konstitucinis Teismas nusprendė, jog ginčytą Lietuvos Respublikos elektros energetikos įstatymo (2004 m. liepos 1 d. redakcija) 15 straipsnio 2 dalies nuostatą⁶ yra būtina aiškinti minėtos direktyvos teisinio reguliavimo kontekste, tad kreipėsi į ESTT siekdamas išsiaiškinti tiek šios direktyvos nuostatų prasmę, tiek subsidiarumo principo, leidžiančio atitinkamus klausimus spręsti pačioms valstybės, taikymo ribas. Ir tik gavęs ESTT sprendimą Konstitucinis Teismas konstatavo, kad ginčytas teisinis reguliavimas neprieštaruoja Konstitucijai.

Antrojo kreipimosi į ESTT teko laukti net dešimtmetį. Kaip jau buvo minėta šio straipsnio 1.2. poskyryje „Konstitucijos santykio su ES teise ir ją aiškinančiais ESTT sprendimais atskleidimas“, 2017 m. gruodžio 20 d. sprendimu konstitucinės justicijos byloje dėl prekybos žaliu pienu reguliavimo kreipėsi į ESTT, Konstitucinis Teismas prašė išaiškinti 2013 m. gruodžio 17 d. Europos Parlamento ir Tarybos reglamento (ES) Nr. 1308/2013, kuriuo nustatomas bendras žemės ūkio produktų rinkų organizavimas ir panaikinami Tarybos reglamentai (EEB) Nr. 922/72, (EEB) Nr. 234/79, (EB) Nr. 1037/2001 ir (EB) Nr. 1234/2007), 148 straipsnio, reglamentuojančio sutartinių santykių laisvę pieno ir pieno produktų sektoriuje, turinį. Šioje konstitucinės justicijos byloje buvo ginčytos Lietuvos Respublikos ūkio subjektų, perkančių ir parduodančių žalią pieną ir prekyujančių pieno gaminiams, nesąžni-

- 5 T. y. ar šios direktyvos 20 straipsnis „turi būti aiškinamas kaip įpareigojantis valstybes nares nustatyti tokį teisinį reguliavimą, pagal kurį bet kuri trečioji šalis savo nuožiūra, jei tik yra elektros energijos sistemos „būtinų pajėgumų“, turi teisę pasirinkti, prie kurios sistemos – elektros energijos perdavimo ar elektros energijos paskirstymo – ji nori prisijungti, o tokios sistemos operatorius turi pareigą suteikti prieigą prie tinklo“.
- 6 „Vartotojo įrenginiai gali būti prijungiami prie perdavimo tinklų tik tokiais atvejais, kai skirstomųjų tinklų operatorius dėl nustatytų techninių arba eksploatacijos reikalavimų atsisako prijungti prie skirstomųjų tinklų vartotojo įrenginius, esančius skirstomųjų tinklų operatoriaus licencijoje nurodytoje veiklos teritorijoje“.

ningų veiksmų draudimo įstatymo nuostatos, kuriomis buvo įtvirtinti ribojimai sutarties šalims susitarti dėl kitokių žalio pieno supirkimo kainos veiksnių negu numatyta šiame įstatyme bei draudimas mažinti kainą daugiau nei 3 proc. be valdžios institucijos leidimo.

Minėta ir tai, kad būtent šioje byloje kreipdamasis į ESTT Konstitucinis Teismas įtvirtino būtinumą aiškinti Konstituciją sutinkamai su ES teise tose srityse, kuriose Lietuvos Respublika yra perdavusi kompetenciją ES. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad „Europos Sąjungos teisė yra Lietuvos Respublikos teisės, *inter alia*, Konstitucijos, aiškinimo šaltinis tose srityse, kuriose Lietuvos Respublika dalijasi ar patiki Europos Sąjungai valstybės institucijų kompetenciją“.

Taigi konstatavus, kad ES teisė yra ir Konstitucijos aiškinimo šaltinis (kad ir tam tikrose srityse), nėra jokio konstitucinio pagrindo Konstituciją tose srityse aiškinti kitaip, nei tos sritys sureguliuotos pagal ES teisę.

Papildomai galima pridurti, kad, 2018 m. rugpjūčio 1 d. įsigaliojus Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos protokolui Nr. 16, Konstitucinis Teismas turi ir galimybę kreiptis ne tik prejudicinio sprendimo į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą, bet ir konsultacinės išvados į Europos Žmogaus Teisių Teismą, jei manytų, kad tai būtina konkrečioje konstitucinės justicijos byloje (kai, pavyzdžiui, tam tikru klausimu nėra atitinkamos EŽTT jurisprudencijos ar kai tam tikras aspektas, kuris būtų nagrinėjamas konkrečioje konstitucinės justicijos byloje, Europos žmogaus teisių konvencijos požiūriu keltų tam tikrų neaiškumų).

Vis dėlto Konstituciniam Teismui kiltų neabejotinai didelis galvosūkis, jei susidarytų tokia situacija, kad, gavus prejudicinį sprendimą iš ESTT bei konsultacinę išvadą iš EŽTT, pavyzdžiui, dėl tam tikrų žmogaus teisių aiškinimo aspektų, galimai išsiskirtų šių tarptautinių teismų nuomonės, pateiktos tuo pačiu jų kompetencijai priklausančiu žmogaus teisių apsaugos klausimu. Toks pat galvosūkis kiltų ir tada, kai gavus, pavyzdžiui, ESTT prejudicinį sprendimą, Konstituciniam Teismui taptų akivaizdu, kad jis savo oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje jau yra pasisakęs priešingai (ar kitaip) tam tikru klausimu. Kitiems ES konstituciniams teismams šie probleminiai dviejų sistemų sąveikos aspektai iškyla ir tada, kai paliečiami valstybės konstitucinio identiteto klausimai, kuriuos net ir ES (kai kurios) valstybės aiškiai linkusios pasilikti savo išimtinai kompetencijai (pvz., vadinamoji konstitucinio identiteto kontrolė („Identity review“), kurią pasilieka teisę vykdyti Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas (žr. bylą *Europos arešto orderis II* (2 BvR 2735/14)). Reikia pažymėti, kad Vengrijos Konstitucinis Teismas savo sprendimuose (23/2016⁷, 9/2018) yra aiškiai pabrėžęs, kad konstitucinio Vengrijos

7 The English translation of the decision is available on the internet via the following link: [http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/o/1361afa3cea26b84c1257f10005dd958/\\$FILE/EN_22_2016.pdf](http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/o/1361afa3cea26b84c1257f10005dd958/$FILE/EN_22_2016.pdf)

valstybės identiteto apsauga lieka Vengrijos Konstitucinio Teismo rankose tol, kol Vengrija yra nepriklausoma valstybė.

1.3.4. Lietuvos narystės ES ir iš jos kylančių įsipareigojimų reikšmė Konstitucinio Teismo 2019 m. sausio 11 d. nutarime

Vienas iš paskutinių atvejų, kai Konstitucinis Teismas rėmėsi minėta pozicija – Konstitucinio Teismo 2019 m. sausio 11 d. nutarimas, kuriame Konstitucinis Teismas dar kartą pakartojo anksčiau suformuotas oficialiosios konstitucinės doktrinos nuostatas, kad Lietuvos Respublikos visateisė narystė Europos Sąjungoje yra konstitucinė vertybė; konstitucinis visateisio Lietuvos Respublikos dalyvavimo Europos Sąjungoje imperatyvas suponuoja ir konstitucinį Lietuvos Respublikos įsipareigojimą tinkamai įgyvendinti Europos Sąjungos teisės reikalavimus; Europos Sąjungos teisė yra Lietuvos Respublikos teisės, *inter alia*, Konstitucijos, aiškinimo šaltinis tose srityse, kuriose pagal Konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“ 1 straipsnį Lietuva dalijasi ar patiki Europos Sąjungai valstybės institucijų kompetenciją.

Šioje konstitucinės justicijos byloje Konstitucinis Teismas sprendė dėl leidimo laikinai gyventi Lietuvoje užsieniečiui šeimos susijungimo pagrindu, o klausimas buvo kilęs dėl su tos pačios lyties asmeniu užsienio valstybėje (Danijoje) sudarytos santuokos pagrindu atsiradusios šeimos. Būtent šiame Konstitucinio Teismo nutarime konstitucinė šeimos samprata buvo išaiškinta kaip neutrali lyties požiūriu, sudaranti prielaidas užtikrinti, be kita ko, laisvą asmenų judėjimą šeimos susijungimo pagrindu, kaip reikalaujama pagal ES teisę, o kartu ir pagal EŽTK, kuri yra Europos Tarybos priimta tarptautinė sutartis.

Negalima nepaminti, kad šiame nutarime Konstitucinis Teismas itin plačiai rėmėsi, be kita ko, ESTT praktika, ypač pagal Rumunijos Konstitucinio Teismo prašymą ESTT išnagrinėta *Coman ir kitų* byla (ESTT 2018 m. birželio 5 d. sprendimas byloje C-673/16), kurioje iš esmės buvo nagrinėjamas analogiškas klausimas dėl leidimo gyventi Rumunijoje tos pačios lyties asmenims išdavimo.

Be to, šiame nutarime Konstitucinis Teismas rėmėsi ir itin gausia šios srities EŽTT praktika (be kita ko, Didžiosios kolegijos 2014 m. liepos 16 d. sprendimu byloje *Hämäläinen prieš Suomiją*, peticijos Nr. 37359/09; 2010 m. birželio 24 d. sprendimu byloje *Schalk ir Kopf prieš Austriją*, peticijos Nr. 30141/04; Didžiosios kolegijos 2013 m. lapkričio 7 d. sprendimu byloje *Vallianatos ir kt. prieš Graikiją*, peticijų Nr. 29381/09, Nr. 32684/09; 2016 m. birželio 30 d. sprendimu byloje *Taddeucci ir McCall prieš Italiją*, peticijos Nr. 51362/09, ir kt.).

Atsižvelgiant į šį itin svarbų 2019 m. sausio 11 d. Konstitucinio Teismo nutarimą, galima padaryti išvadą, kad Lietuvos Respublikos Konstitucija tiek, kiek ji išaiškinta oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje, yra ypač atvira ir draugiška tarptautinei ir ES teisei, o Konstitucinis Teismas, aiškindamas Konstitucijos nuostatas,

atsižvelgia į tarptautinį nagrinėjamos bylos kontekstą ir tiesiogiai remiasi bei taiko aktualias tarptautinės ir (ar) ES teisės nuostatas savo byloje.

1.4. Rėmimasis tarptautinės ir ES teisės aktais Konstitucinio Teismo aktuose: skaičiai ir įvairovė

Apibendrinus rėmimosi tarptautinės ir ES teisės aktais Konstitucinio Teismo aktuose pagrindus galima teigti, kad, sprendamas dėl jo kompetencijai priklausančių teisės aktų atitikties Konstitucijai, Konstitucinis Teismas labai nuosekliai ir nuolat remiasi įvairiais tarptautinės ir (ar) ES teisės aktais (antai, metinių Konstitucinio Teismo veiklos pranešimų duomenimis: 2014 m. – dešimtyje Konstitucinio Teismo aktų, 2015 m. – penkiolikoje, 2016 m. – dešimtyje, o 2018 m. – aštuoniuose, 2019 m. – vienuolikoje, 2020 m. – septyniuose, 2021 m. – šešiuose).

Tai – ne tik Europos žmogaus teisių konvencija, kuri išlieka dažniausiai Konstitucinio Teismo praktikoje taikomu žmogaus teises ginančiu regioniniu tarptautiniu dokumentu, bet ir kiti Europos Tarybos institucijų priimti aktai, įskaitant Europos Komisijos „Demokratija per teisę“ (Venecijos komisijos), kuri yra Europos Tarybos patariamoji institucija konstitucionalizmo klausimais, dokumentus (įvairios gairės, nuomonės)⁸, ir, be kita ko, ES teisės aktai (Europos Sąjungos sutartis, Sutartis dėl Europos Sąjungos veikimo, Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija ir kt.) bei EŽTK ir ES teisę aiškinanti atitinkamų tarptautinių teismų praktika – EŽTT, ESTT, taip pat Europos Sąjungos Bendrojo Teismo sprendimai.

Be to, remiamasi ir, pavyzdžiui, 1948 m. Visuotine žmogaus teisių deklaracija ir įvairiais kitais Jungtinių Tautų institucijų priimtais dokumentais (1966 m. JT tarptautiniu pilietinių ir politinių teisių paktu, 1966 m. JT tarptautiniu ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktu, Jungtinių Tautų švietimo, mokslo ir kultūros organizacijos (UNESCO) Pasaulinio kultūros ir gamtos paveldo globos konvencija, Tarptautinės darbo organizacijos dokumentais) ir daugeliu kitų tarptautinių aktų.

8 Traktuojamus kaip *soft law* aktai (bendriausiu požiūriu išskiriami tokie *soft law* teisės rūšiai priskiriamų aktų esminiai elementai: tai teisiniai instrumentai, neturintys privalomosios teisinės galios, tačiau galintys sukelti tam tikrų teisinių ir (arba) praktinių padarinių, kurie savo ruožtu yra labai nevienodi, priklausomai nuo paties *soft law* normiškumo lygio ir šių normų veiksmingumo) (Miliuvienė, 2020, p. 31).

2. Konstitucijos ir tarptautinės teisės nesuderinamumo atvejų sprendimas

Kai kurios žmogaus teisės ir laisvės yra įtvirtintos ir ginamos tiek Konstitucijoje, tiek ir EŽTK, taigi jos gali būti skirtingai interpretuojamos, t. y. gali pasitaikyti ir tokių atvejų, kai Konstitucinio Teismo ir tarptautinio teismo jurisdikcijos susikerta, o šių institucijų nuomonės išsiskiria, nepaisant Konstitucijos atvirumo tarptautinei teisei principo ir galimybės preliminariai pasitikrinti (esant atitinkamo subjekto kreipimuisi), ar tam tikra tarptautinė sutartis yra suderinama su Konstitucija.

Vadovaujantis Konstitucijos vientisumo ir jos nuostatų darnos principais, Konstitucijos viršenybės imperatyvas, kaip jau minėta, negali atleisti nuo pareigos laikytis pagal tarptautinę teisę (įskaitant tarptautines sutartis) priimtų įsipareigojimų. Todėl pagal Konstituciją tokia „nesuderinamumo“ situacija ilgai trukti negali ir Konstitucijos bei tarptautinės sutarties nuostatų nesuderinamumas privalo būti pašalintas Konstitucijoje numatytais būdais.

Iš Konstitucinio Teismo jurisprudencijos matyti, kad galimi du tokios situacijos sprendimo būdai: minėtame Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 18 d. nutarime dėl genocido sąvokos (ir jos atitikties tarptautinėje teisėje įtvirtintai genocido sampratai) pažymėta, kad „esant Lietuvos Respublikos tarptautinės sutarties ir Konstitucijos nuostatų nesuderinamumui, iš Konstitucijos 135 straipsnio 1 dalies Lietuvos Respublikai kyla pareiga tokį nesuderinamumą pašalinti *inter alia* atsisakant atitinkamų tarptautinėje sutartyje nustatytų tarptautinių įsipareigojimų vadovaujantis tarptautinės teisės normomis arba darant atitinkamas Konstitucijos pataisas“.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo praktikoje yra tik vienas ryškus Konstitucijos ir tarptautinės teisės nesuderinamumo atvejis, nulemtas garsiosios Respublikos Prezidento apkaltos bylos ir Konstitucinio Teismo oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje pateiktos apkaltos proceso padarinių sampratos.

Konstitucinis Teismas 2004 m. kovo 31 d. išvadoje nustatęs, kad tuometis Respublikos Prezidentas savo veiksmais šiurkščiai pažeidė Konstituciją ir sulaužė duotą priesaiką, 2004 m. gegužės 25 d. priėmė nutarimą, kuriame išaiškino, kad asmenys, pašalinti iš pareigų apkaltos proceso tvarka už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą ar priesaikos sulaužymą, niekada negali užimti pareigų (*inter alia*, būti renkami Seimo nariais), kurioms eiti pagal Konstituciją būtina duoti priesaiką. Tokį Konstitucijos, *inter alia*, joje įtvirtinto apkaltos instituto, aiškinimą nulėmė konstitucinė priesaikos samprata. Konstitucinio Teismo nuomone, išdėstyta 2004 m. gegužės 25 d. nutarime, „tokios pasekmės yra konstitucinės sankcijos – pašalinimo iš užimamų pareigų sudedamoji dalis ir apkaltos, kaip valstybinės bendruomenės – pilietinės Tautos savisaugos priemonės, konstitucinės atsako-

mybės giluminė prasmė, jos paskirtis ir tikslas, nes tokiam asmeniui dar kartą prisiekus, visada kiltų ir niekada neišnyktų pagrįsta abejonė dėl jo vėl duodamos priesaikos tikrumo ir patikimumo, taigi ir dėl to, ar priesaiką duodantis asmuo pareigas tikrai vykdys taip, kaip jas vykdyti įpareigoja priesaika Tautai, ar šis asmuo vėl nesulaužys Tautai duotos priesaikos, kitaip tariant, ar šio asmens vėl duodama priesaika Tautai nebus fiktyvi“.

O, kaip žinoma, EŽTT Didžiosios kolegijos 2011 m. sausio 6 d. sprendime byloje *Paksas prieš Lietuvą* pripažino absoliutų draudimą („daugiau niekada“), kiek jis susijęs su galimybe būti renkamam Seimo nariu, neproporcingu pasyvio-sios rinkimų teisės varžymu ir pripažino šioje byloje Konvencijos Pirmojo protokolo 3 straipsnio pažeidimą.

Kadangi minėtas draudimas asmeniui, pašalintam iš pareigų apkaltos proceso tvarka, eiti pareigas, kurias pradėdant eiti reikia duoti priesaiką, kyla iš Konstitucijos, tapo aišku, kad tarp EŽTK ir Konstitucijos yra nesuderinamumas, atsiradęs dėl skirtingo saugomų vertybių subalansavimo.

Konstitucinis Teismas dar sykį šį klausimą sprendė 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarime, kuriame buvo paprašytas įvertinti po minėto EŽTT sprendimo pakeistą Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymą, įtvirtinusį galimybę po tam tikro laiko asmenį, pašalintą iš pareigų apkaltos proceso tvarka, vėl rinkti Seimo nariu. Konstitucinis Teismas tokį teisinį reguliavimą pripažino prieštaraujančiu Konstitucijai, nors, kaip minėta, jis buvo nustatytas siekiant įgyvendinti atitinkamą EŽTT sprendimą. Šiame nutarime Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad Konstitucinio Teismo teisinė pozicija (*ratio decidendi*) atitinkamose konstitucinės justicijos bylose turi precedento reikšmę, o 2004 m. suformuota oficialioji konstitucinė doktrina yra vis dar galiojanti. Konstitucinis Teismas taip pat konstatavo, kad:

- EŽTT sprendimas „reiškia, kad Konvencijos Protokolo Nr. 1 3 straipsnio nuostatos tiek, kiek jos suponuoja Lietuvos Respublikos tarptautinį įsipareigojimą garantuoti asmens, kurio Seimo nario mandatas už šturkštų Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą buvo panaikintas apkaltos proceso tvarka, taip pat asmens, kuris už šturkštų Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą apkaltos proceso tvarka buvo pašalintas iš Respublikos Prezidento, Konstitucinio Teismo pirmininko ir teisėjo, Aukščiausiojo Teismo pirmininko ir teisėjo, Apeliacinio teismo pirmininko ir teisėjo pareigų, teisę būti išrinktam Seimo nariu, yra nesuderinamos su Konstitucijos, *inter alia* jos 59 straipsnio 2 dalies ir 74 straipsnio, nuostatomis“;
- EŽTT „atlieka papildomą vaidmenį įgyvendinant Konvenciją ir jos protokolus; jis nepakeičia nacionalinių teismų kompetencijos ir jurisdikcijos, nėra apeliacinė ar kasacinė instancija jų sprendimų atžvilgiu“; nors EŽTT „jurisprudencija, kaip teisės aiškinimo šaltinis, aktuali ir Lietuvos teisės aiškinimui ir taikymui, jo jurisdikcija nepakeičia Konstitucinio Teismo įgaliojimų oficialiai aiškinti Konstituciją“;

- „vidaus teisėje įgyvendinant tarptautinius Lietuvos Respublikos įsipareigojimus būtina atsižvelgti į Konstitucijos 7 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą Konstitucijos viršenybės principą“;
- EŽTT sprendimas „pats savaime negali būti konstituciniu pagrindu reinterpretuoti (koreguoti) oficialiąją konstitucinę doktriną (jos nuostatas), jeigu tokia reinterpretacija, kai nėra atitinkamų Konstitucijos pataisų, iš esmės pakeistų visuminį konstitucinį teisinį reguliavimą (*inter alia* konstitucinių institutų – apkaltos, priesaikos ir rinkimų teisės – integruotumą), taip pat pažeistų Konstitucijoje įtvirtintų vertybių sistemą, sumažintų Konstitucijos viršenybės teisės sistemoje apsaugos garantijas“.

Tačiau kartu priminęs, kad pagarba tarptautinei teisei yra atkurtos nepriklausomos Lietuvos valstybės teisinė tradicija ir konstitucinis principas, kuriuo vadovautis privaloma pagal, *inter alia*, Konstitucijos 135 straipsnį, Konstitucinis Teismas pabrėžė, kad Lietuvos Respublikai kyla pareiga pašalinti minėtą Konvencijos nuostatų nesuderinamumą su Konstitucijos nuostatomis, o „atsižvelgiant į tai, kad, kaip minėta, Lietuvos teisinė sistema grindžiama Konstitucijos viršenybės principu, vienintelis būdas pašalinti šį nesuderinamumą – priimti atitinkamą (-as) Konstitucijos pataisą (-as)“.

Taigi net ir po EŽTT sprendimo Konstitucinis Teismas nusprendė, kad Konstitucija negali būti aiškinama kitaip, ir tam, kad būtų įgyvendintas šis EŽTT sprendimas, būtina pakeisti atitinkamas Konstitucijos nuostatas. Konstituciniam Teismui priėmus šį nutarimą, buvo pateiktos dviejų teisėjų atskirosios nuomonės, kuriose iš esmės teigiama, kad EŽTT sprendimas šiuo atveju galėjo būti pagrindas reinterpretuoti oficialiąją konstitucinę doktriną, nes tam, šias nuomones pateikusių teisėjų manymu, buvo visos reikiamos sąlygos ir pagrindai, ir tai taip pat būtų buvęs Konstitucijos leidžiamas būdas jos nuostatas suderinti su Konvencijos reikalavimais.

Šio straipsnio autorė linkusi pritarti pozicijai, išdėstyta dviejų teisėjų atskirose nuomonėse, kad EŽTT sprendimas šiuo atveju galėjo būti pagrindas reinterpretuoti oficialiąją konstitucinę doktriną, nes per dažna Konstitucijos keitimo būtinybė, kuri gali atsirasti, jei EŽTT vėl nustatys (o gal ir ne vieną kartą) tam tikrus pažeidimus, susikertančius su oficialiąja konstitucine doktrina, gali būti pavojinga Konstitucijos stabilumo principui, kuris pats savaime yra vertybė.

Beje, pažymėtina ir tai, kad Konstitucinis Teismas, susidūręs su Konstitucijos ir konkrečios tarptautinės sutarties – EŽTK – nuostatų nesuderinamumu, nematė kaip galimo pagal Konstituciją antro minėto šios situacijos sprendimo būdo – t. y. šios tarptautinės sutarties atsisakymo (jos denonsavimo), kuris, be abejo, būtų ne tik keistai sutiktas tarptautinės bendruomenės, bet ir nederėtų su Lietuvos valstybės pasirinktu geopolitinės orientacijos principu bei prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių apsauga, nes Europos žmogaus teisių konvencija, be abejo, yra laikoma pačia svarbiausia žmogaus teisių apsaugos sutartimi Europoje.

Pažymėtina, kad po ilgų politinių batalijų Seimas pagaliau 2022 m. pašalino aptartą Konstitucijos ir EŽTK nesuderinamumo atvejį, priimdamas atitinkamą Konstitucijos pataisą⁹.

ES teisės kontekste pažymėtina, kad Lietuvoje iki šiol nebuvo kilusio tokio konstitucinių nuostatų ir ES teisės nesuderinamumo ar net savito konflikto, kokį yra tekę spręsti kai kurių kitų ES valstybių konstituciniams teismams (kaip antai, Lenkijai, Italijai, Vokietijai, Vengrijai).

Šiame kontekste paminėtinas vienas iš naujausių tokių pavyzdžių – Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo 2021 m. spalio 7 d. sprendimas byloje Nr. K 3/21 dėl Lenkijos Respublikos Konstitucijos ir kai kurių Europos Sąjungos sutarties nuostatų suderinamumo vertinimo, kuriuo konstatuota, kad kai kurios šios sutarties nuostatos prieštarauja Lenkijos Respublikos Konstitucijai, turinčiai aukščiausią teisinę galią Lenkijos teisės sistemoje.

Tai anaip tol nėra pirmas sprendimas Europoje, kuriuo išryškunami nacionalinės konstitucinės ir ES teisės nuostatų skirtumai. Visų pirma paminėtinas garsusis Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 2020 m. gegužės 20 d. sprendimas, kuriame, be kita ko, konstatuota, kad ESTT viršijo savo kompetenciją (veikė *ultra vires*), nusprenddamas, kad Europos Banko priimta finansinė programa suderinama su ES sutarčių nuostatomis, nes toks sprendimas, anot Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo, buvo priimtas neatlikus proporcingumo ir padarinių vertinimo testo. O, anot Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo, su Lenkijos Respublikos Konstitucija yra nesuderinamos ES sutarčių nuostatos, kuriomis įtvirtinamos bendros visai ES teisinės vertybės, be kita ko, įpareigojimas valstybėje narėje užtikrinti teismų ir teisėjų nepriklausomumą (t. y. ES sutarties 1, 2 ir 19 straipsniai ir ESTT pateiktas jų išaiškinimas vadinamosiose lenkiškose bylose), t. y. vienos kertinių ES teisės nuostatų, kuriomis nustatomi bendri visoms ES valstybėms tikslai ir vertybės ir yra grindžiama pati Europos Sąjunga.

Be to, Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunalas kvestionavo ir ESTT kompetenciją spręsti nacionalinių teismų sistemos organizavimo klausimus, vadinamas tai valstybių vidaus reikalu, taip pat kėlė klausimą, ar ESTT priimti sprendimai iš tiesų yra ES teisės šaltinis. Kadangi ESTT sprendimus vėliau vykdo Lenkijos institucijos (*inter alia*, nacionaliniai teismai), Lenkijos Respublikos

9 Įgyvendindamas ir minėtą EŽTT Didžiosios kolegijos 2011 m. sausio 6 d. sprendimą byloje *Paksas prieš Lietuvą*, Seimas 2022 m. balandžio 21 d. priėmė Lietuvos Respublikos Konstitucijos 74 straipsnio pakeitimo įstatymą Nr. XIV-1029, įsigaliojusį 2022 m. gegužės 22 d., kuriuo Konstitucijos 74 straipsnis buvo papildytas antrąja dalimi, numatančia, kad „asmuo, kurį Seimas už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą arba priesaikos sulaužymą apkaltos proceso tvarka pašalino iš užimamų pareigų ar panaikino jo Seimo nario mandatą, gali užimti Konstitucijoje nurodytas pareigas, kurių ėjimo pradžia pagal Konstituciją yra susieta su Konstitucijoje numatytos priesaikos davimu, kai nuo Seimo sprendimo, kuriuo jis buvo pašalintas iš užimamų pareigų ar panaikintas jo Seimo nario mandatą, yra praėję ne mažiau kaip dešimt metų.“

Konstitucinis Tribunolas tuo pagrindu nusprendė, jog jis turi kompetenciją tikrinti ESTT sprendimų suderinamumą su Lenkijos Respublikos Konstitucija.

Šis tribunolas, konstatavęs, kad nacionalinių teismų sistemos organizavimas yra Lenkijos konstitucinio identiteto dalis, nusprendė, kad ESTT, vertindamas pokyčius Lenkijos teismų sistemoje, susikūrė sau naują kompetenciją, kurios Lenkijos Respublika, stodama į ES, neturėjo intencijų perleisti šiai organizacijai. Akivaizdu, kad tokia Lenkijos Respublikos Konstitucinio Tribunolo pozicija yra atsakas į daugelį ESTT priimtų sprendimų, susijusių su Lenkijos teismų sistemos, be kita ko, naujosios teisėjų drausminės procedūros sukūrimu, pastarojo meto pertvarka.

Ir nors būtų sudėtinga ginčytis dėl to, kad „nacionaliniai konstituciniai standartai negali būti pakeičiami ESTT pateikta interpretacija“, kaip minėtame sprendime konstatavo Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunolas, nes Konstitucija turi viršenybę prieš bet kokį teisės aktą, vis dėlto sunku patikėti, kad abiejų teisės sistemų – nacionalinės konstitucinės ir ES – esminės vertybinės nuostatos yra tiek skirtingos, kad turėtų būti keičiamos vienos kitomis.

Norėtusi tikėtis, kad ES puoselėjamos vertybės yra bendros abiem teisinėms sistemoms, kaip tai pabrėžiama, be kita ko, Europos Sąjungos steigimo sutartyje, ir kad šių dviejų teisminių institucijų pozicijos yra, gali ir turi būti suderinamos, nepaisant tam tikrų politinių pertvarkų šalyje ar vyraujančios politinės valdančiosios daugumos. O tai, kad Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunolas neveikia kaip nešališkas ir nepriklausomas teismas, konstatavo ir EŽTT 2021 m. gegužės 7 d. sprendime *Xero Flor w Polsce sp. z o.o. prieš Lenkiją*, nagrinėjęs teisėjo į šį teismą skyrimo procedūras ir pabrėžęs, kad teisėjo skyrimas neatitiko teisėtumo („in accordance with the law“) reikalavimo.

Beje, Lenkijos Respublikos Konstitucinis Tribunolas 2021 m. lapkričio 24 d. sprendime byloje Nr. K 6/21, reaguodamas į minėtą dėl Lenkijos priimtą EŽTT sprendimą, iš esmės konstatavo, kad Lenkijos Respublikos Konstitucija yra nesuderinama ne tik su ESTT jurisprudencija, bet ir su EŽTK nuostatomis.

Nagrinėjamame savitų konfliktų kontekste dar gali būti paminėtas ir Vengrijos Konstitucinio Teismo 2021 m. gruodžio 7 d. sprendimas byloje, inicijuotoje dėl ESTT (Didžiosios kolegijos) 2018 m. gruodžio 21 d. sprendimo byloje Nr. C-808/18 *Europos Komisija prieš Vengriją*, kuriame pažymėta, kad Vengrijos teritorijoje neteisėtai esantys trečiųjų šalių piliečiai be pagrįsto sprendimo negali būti palydėti anapus sienos, įgyvendinimo nacionalinėje teisėje. Šiame sprendime Vengrijos Konstitucinis Teismas iš esmės pažymėjo, jog neatimama Vengrijos teisė į teritorinį vientisumą, teisė pačiai nuspręsti, kas gali būti jos gyventojai, teisė į valdymo formą ir valstybės struktūrą yra jos konstitucinės tapatybės elementai.

Kadangi ES susitarimai dėl readmisijos (priėmimo atgal) su trečiosiomis šalimis nėra veiksmingai įgyvendinami arba apskritai nėra sudaryti, taigi ES veiksmingai neįgyvendina pasidalijamosios kompetencijos nelegalios imigracijos

kontekste, dėl to didelis užsieniečių skaičius gali nuolat likti Vengrijos teritorijoje, taip neišvengiamai pakeičiant socialinę aplinką ir atitinkamai pažeidžiant šalyje gyvenančių žmonių teisę į savo tapatybę ir apsisprendimą. Vengrijos Konstitucinis Teismas nusprendė, jog atsižvelgiant į tai, kad Vengrijos valstybė turi konstitucinę pareigą apsaugoti šias teises, ji gali kiekvieną kartą spręsti dėl jas pažeidžiančių sprendimų įgyvendinimo.

Manytina, kad Lietuvoje tokios situacijos neįmanomos ir jų susiklostymo padeda išvengti ne tik Konstitucijos ir Konstitucinio akto „Dėl Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje“, kuris yra Konstitucijos sudedamoji dalis, nuostatos, įpareigojančios laikytis ES teisės bei vadovautis ESTT jurisprudencija, bet ir iš jų kylanti prezumpcija, kad ES tikslai ir puoselėjamos vertybės sutampa su Lietuvos užsienio politikos tikslais ir vertybėmis (kitaiip Lietuvos tauta nebūtų priėmusi sprendimo stoti į ES), taip pat minėta taisyklė, kad ES teisė yra, *inter alia*, Konstitucijos aiškinimo šaltinis tose srityse, kuriose Lietuvos Respublika dalijasi ar patiki Europos Sąjungai valstybės institucijų kompetenciją.

Tokiam kontekste Konstitucijos ir ES nuostatų nesuderinamumas lieka labiau teorinė, hipotetinė situacija, nei realybė, ir nuogausti dėl „besąlygiško nacionalinės konstitucinės tvarkos subordinavimo ES teisei“ ir „nacionalinės konstitucijos savasties praradimo“ (Kūris, 2008, p. 680–681) pagrindo bent jau kol kas nėra.

Išvados

1. Atskleistų Lietuvos Respublikos Konstitucijos principų ir nuostatų, *expressis verbis* įtvirtintų Konstitucijos tekste ar Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo išplėtotų oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje, parodančių tarptautinės teisės ir ES teisės normų reikšmę, šių normų statusą Lietuvos teisės sistemoje ir jų santykį su Konstitucijos nuostatomis, visuma ir pristatyta Konstitucinio Teismo suformuota rėmimosi tarptautinės teisės ir ES teisės normomis praktika patvirtina, kad tarptautinės teisės ir ES teisės normos daro reikšmingą įtaką Konstitucinio Teismo oficialiajai konstitucinei doktrinai. Konstitucinį Teismą saisto Konstitucijos nuostatos, įpareigojančios gerbti Lietuvos Respublikos prisiimtus tarptautinius įsipareigojimus ir jis, būdamas viena iš Lietuvos valstybės institucijų, pripažindamas tarptautinės teisės principus ir normas ir, be kita ko, jais vadovaudamasis savo veikloje, oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje negali taikyti žemesnių žmogaus teisių apsaugos standartų negu nustatytieji pagal visuotinai pripažintas tarptautinės teisės normas. Tai natūralu, kai Lietuva yra universalias teisės viršenybės, demokratijos, žmogaus teisių apsaugos vertybes puoselėjančios tarptautinės bendruomenės, funkcionuojančios ne vakuume, dalis.

2. Konstitucija tiek, kiek ji išaiškinta oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje, yra itin atvira ir draugiška tarptautinei (kartu ir Europos žmogaus teisių konvencijai) ir ES teisei, o Konstitucinis Teismas, aiškindamas Konstitucijos nuostatas, nagrinėjamos bylos kontekste privalo atsižvelgti ir atsižvelgia į Lietuvos Respublikos priimtus tarptautinius įsipareigojimus, jais tiesiogiai remiasi bei taiko tarptautines ir ES teisės nuostatas savo bylose (beje, ne tik EŽTK, ES teisę ir jas aiškinančią atitinkamų tarptautinių teismų praktiką kaip Lietuvos teisei aiškinti ir taikyti aktualius teisės aiškinimo šaltinius, bet ir kitus šaltinius kaip antai, Jungtinių Tautų ir Europos Tarybos dokumentus). Žvelgiant ir į pareiškėjų konstitucinės justicijos bylose iškeltų probleminių situacijų sprendimo rezultata, matyti, kad, laikui bėgant, Konstitucinio Teismo aktuose tarptautiniai aktai ir juos aiškinanti tarptautinių teismų praktika (ypač EŽTK ir ją aiškinanti EŽTT praktika bei ES teisė ir ją aiškinanti ESTT praktika) naudojami ir kaip sustiprinantys argumentai, pagrindžiantys Konstitucinio Teismo sprendimus. Matyti ir tai, kad, esant poreikiui, Konstitucinis Teismas savo praktikoje naudojami (nors ir nedažnai) ir prejudicinio kreipimosi į ESTT institutu.

3. Atlikta konkrečių Konstitucijos principų ir nuostatų bei jų aiškinimo oficialiojoje konstitucinėje doktrinoje analizė rodo, kad iš esmės nėra būtina kelti klausimo, kuri teisė Lietuvoje yra viršesnė – Konstitucija ar ES teisė, nes ir Konstitucijos viršenybė, ir įsipareigojimas laikytis tarptautinių sutarčių bei ES teisės kyla iš pačios Konstitucijos, taigi įpareigoja Konstitucinį Teismą tiek užtikrinti Konstitucijos viršenybę, tiek kartu nenukrypti ir nuo Lietuvos Respublikos priimtų tarptautinių įsipareigojimų bei vykdyti juos visa apimtimi.

4. Konstituciniam Teismui tenka didelė atsakomybė tinkamai suderinti šias susijusias vertybes, ir, kaip matyti iš Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo gana nuoseklios praktikos, tai jis daro gana sėkmingai. Nagrinėtas Lietuvoje susiklostęs Konstitucijos ir konkrečios tarptautinės sutarties – EŽTK – nuostatų nesuderinamumo atvejis nesudaro pagrindo teigti, kad tarp Konstitucijos ir EŽTK yra rimtų prieštaravimų; Lietuvos pasirinktas konstitucinis geopolitinės orientacijos principas ir Konstitucijoje aiškiai įtvirtinta pagarba prigimtinėms žmogaus teisėms ir laisvėms kaip tik duoda galimybę tinkamai naudotis tiek Konstitucijos, tiek EŽTK, o kartu ir ES teisės teikiamais žmogaus teisių apsaugos standartais, siekiant juos kuo geriau saugoti ir ginti nacionalinėse sistemose, kartu gerbiant tarptautinės teisės ir Europos Sąjungos teisės pamatinius principus.

Vis dėlto iš atskleistos suformuotos oficialiosios Konstitucijos keitimo apribojimo doktrinos matyti ir tai, kad tada, kai kilusi Konstitucijos ir tarptautinės sutarties nesuderinamumo situacija sprendžiama priimant Konstitucijos pataisas, būtina laikytis reikalavimo, kad negalimos tokios Konstitucijos pataisos, kuriomis būtų paneigti Lietuvos Respublikos tarptautiniai įsipareigojimai.

Šaltiniai

Lietuvos Respublikos norminiai aktai

Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014; 1996, Nr. 64-1501, 122-2863; 2002, Nr. 65-2629; 2003, Nr. 14-540, 32-1315, 32-1316; 2004, Nr. 111-1423, 111-4124; 2006, Nr. 48-1701; *TAR*, 2019-04-02, Nr. 5330; 2022-04-21, Nr. 8142; 2022-04-21, Nr. 8143; 2022-04-21, Nr. 8144.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 74 straipsnio pakeitimo įstatymas. *TAR*, 2022-04-21, Nr. 8143.

Belgijos Karalystės, Danijos Karalystės, Vokietijos Federacinės Respublikos, Graikijos Respublikos, Ispanijos Karalystės, Prancūzijos Respublikos, Airijos, Italijos Respublikos, Liuksemburgo Didžiosios Hercogystės, Nyderlandų Karalystės, Austrijos Respublikos, Portugalijos Respublikos, Suomijos Respublikos, Švedijos Karalystės, Jungtinės Didžiosios Britanijos ir Šiaurės Airijos Karalystės (Europos Sąjungos valstybių narių) ir Čekijos Respublikos, Estijos Respublikos, Kipro Respublikos, Latvijos Respublikos, Lietuvos Respublikos, Vengrijos Respublikos, Maltos Respublikos, Lenkijos Respublikos, Slovėnijos Respublikos ir Slovakijos Respublikos, Čekijos Respublikos, Estijos Respublikos, Kipro Respublikos, Latvijos Respublikos, Lietuvos Respublikos, Vengrijos Respublikos, Maltos Respublikos, Lenkijos Respublikos, Slovėnijos Respublikos ir Slovakijos Respublikos sutartis dėl stojimo į Europos Sąjungą. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 1-1.

Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos protokolas Nr. 16. *TAR*, 2015-07-24, Nr. 11609.

Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, jos ketvirtojo, septintojo ir vienuoliktojo protokolų ratifikavimo“ Nr. I-865. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 37-913.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymas. *Lietuvos aidas*, Nr. 24; *Valstybės žinios*, 1993, Nr.6-120.

Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl referendumo dėl Lietuvos Respublikos narys-
tės Europos Sąjungoje paskelbimo“ Nr. IX-1350. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 23-959.

Kitų valstybių norminiai aktai

Constitution of the Republic of Slovenia [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.us-rs.si/en/about-the-court/legal-basis/> [žiūrėta 2022-06-22].

Specialioji literatūra

Birmontienė, T. (2020). Konstitucinė teisė ir tarptautinė bei Europos Sąjungos teisė: kas diktuoja teisės sistemų sąveikos ribas? Iš: *XXI amžiaus iššūkiai tarptautinei teisei*. Liber Amicorum Sauliui Katuokai. Mykolo Romerio universitetas, 71–101 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/17499/Liber%20Amicorum_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

Bobek, M. (2020). *The effects of EU law in the national legal systems*, <https://doi.org/10.1093/he/9780198855750.003.0006>.

- Brink, T. (2017). *The Impact of EU Legislation on National Legal Systems: Towards a New Approach to EU – Member State Relations*. Cambridge Yearbook of European Legal Studies, 2017, Vol. 19 [interaktyvus], <https://doi.org/10.1017/cel.2017.2>.
- Callewaert, J. (2009). *The European Convention on Human Rights and European Union Law: a Long Way to Harmony*. Reprinted from European Human Rights Law Review, 2009, Issue 6. London: Sweet & Maxwell [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://d-nb.info/1133493823/34> [žiūrėta 2022-06-22].
- Ginsburg, T., Chernykh, S. & Elkins, Z. (2008). Commitment and Diffusion: How and Why National Constitutions Incorporate International Law. University of Illinois Law Review, 201 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2453&context=journal_articlesn [žiūrėta 2022-06-22].
- Hildebrandt, M. (2020). *International and Supranational Law*, DOI:10.1093/oso/9780198860877.003.0004.
- Jarukaitis, I. (2008). *Europos Sąjunga ir Lietuvos Respublika: narystės konstituciniai pagrindai*. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai: teisė (01S). Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Jočienė, D. (2016). Europos žmogaus teisių konvencijos įtaka Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijai. Iš: *Ketvirtis amžiaus tiriant ir reformuojant Lietuvos teisinę sistemą*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Lietuvos teisės instituto 25 metų sukakčiai. Vilnius: Akademinei leidyba, 187–204 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://teise.org/wp-content/uploads/2017/01/Ketvirtis-amziaus-rinkinys.pdf> [žiūrėta 2022-06-22].
- Jočienė, D. (2016). Lithuania. The European Convention on Human Rights in the Lithuanian Legal System: the Lessons Learned and the Perspectives for the Future. In *The Impact of the ECHR on Democratic Change in Central and Eastern Europe: Judicial Perspectives*. Edited by Julia Motoc and Ineta Ziemele. Oxford: Cambridge University Press, 234–265.
- Jočienė, D. (2014). Europos Žmogaus Teisių Teismas – tarptautinė regioninė žmogaus teisių gynbos institucija: istorija, jurisprudencija, ateities perspektyvos. Iš: *Asmens teisių gynimas: problemos ir sprendimai*. Mokslo studija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 139–176 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/16653/Asmens%20teisi%20gynimas_2014.pdf?sequence=1&isAllowed=y [žiūrėta 2022-06-22].
- Jočienė, D. (2007). Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijos įtaka nacionalinei teisei bei jurisprudencijai, tobulinant žmogaus teisių apsaugą. Konvencijos ir Europos Sąjungos teisės santykis. *Jurisprudencija*, 7(97), 17–27.
- Kargopoulos, A. I. (2015). *ECHR and the CJEU: Competing, Overlapping, or Supplementary Competences?* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://eucrim.eu/articles/echr-and-cjeu/> [žiūrėta 2022-06-22].
- Kūris, E. (2004). Ekstranacionaliniai veiksniai Lietuvos Respublikos Konstituciniam Teismui aiškinant Konstituciją. *Teisė*, 50, 78–93 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2004~1367189884499/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> [žiūrėta 2022-06-22].
- Kūris, E. (2008). Europos Sąjungos teisė Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ju-

risprudencijoje: sambūvio algoritmo paieškos. Iš: *Teisė besikeičiančioje Europoje*. Liber Amicorum Pranas Kūris. Vilnius: MRU, 669–707.

Miliuvienė, J. (2020). „Soft law“ įtaka konstitucinės jurisprudencijos raidai. Daktaro disertacija (socialiniai mokslai: teisė) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:78041011/datastreams/MAIN/content> [žiūrėta 2022-06-22].

Šileikis, E. (2010). Konstitucinis Teismas ir valstybės atsakomybė už Europos Sąjungos teisės pažeidimą. *Justitia*, 1(73), 2–14.

Šileikis, E. (2014). Lietuvos Respublikos narystės Europos Sąjungoje įtaka Lietuvos konstitucijos aiškinimui. Iš: *Europos Sąjungos teisės įtaka Lietuvos teisinei sistemai*. Vyriausiasis mokslinis redaktorius Gintaras Švedas. Vilnius: Vilniaus universitetas, 53–85.

Žalimas, D. (2018). Konstitucijos viršenybės užtikrinimas: kai kurie Konstitucinio Teismo implicitinių įgaliojimų aspektai. *Jurisprudencija*, 25(1), 38–68 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://ojs.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/4826/0> [žiūrėta 2022-06-22].

Žalimas, D. (2016). The Openness of the Constitution to international law as an element of the principle of the rule of law. In *Constitutional Court of the Republic of Slovenia 25 Years: international conference, Bled, Slovenia, June 2016: conference proceedings*. Ljubljana: Constitutional Court of the Republic of Slovenia, p. 139–152. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.us-rs.si/media/zbornik.25.let.pdf> [žiūrėta 2022-06-22].

Teismų praktika

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika

Pakas prieš Lietuvą [EŽTT], Nr. 34932/04 [2011-01-06].

Xero Flor w Polsce sp. z o.o. v. Poland [EŽTT], Nr. 4907/18) [2021-05-07 d.].

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktika

Europos Komisija prieš Vengriją [ESTT], byla Nr. C-808/18 [2018-12-21].

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo praktika

Konstitucinio Teismo 1994 m. vasario 14 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 13-221.

Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 9-199.

Konstitucinio Teismo 1995 m. spalio 17 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 86-1949.

Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1998, Nr. 109-3004.

Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 39-1105.

Konstitucinio Teismo 2002 m. gruodžio 24 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003, Nr. 19-828.

Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 31 d. išvada. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 49-1600.

Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 85-3094.

Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 30-1050.

Konstitucinio Teismo 2007 m. gegužės 8 d. sprendimas „Dėl kreipimosi į Europos Bendrijų Teisingumo Teismą priimti prejudicinį sprendimą“.

Konstitucinio Teismo 2009 m. kovo 27 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2009, Nr. 36-1390.

Konstitucinio Teismo 2011 m. birželio 21 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 76-3672.
Konstitucinio Teismo 2011 m. liepos 7 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 84-4106.
Konstitucinio Teismo 2011 m. rugsėjo 28 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 118-5564.
Konstitucinio Teismo 2011 m. gruodžio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2011, Nr. 160-7591.
Konstitucinio Teismo 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2012, Nr. 105-5330.
Konstitucinio Teismo 2014 m. sausio 24 d. nutarimas. *TAR*, 2014-01-24, Nr. 478.
Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 18 d. nutarimas. *TAR*, 2014-03-19, Nr. 3226.
Konstitucinio Teismo 2014 m. liepos 11 d. nutarimas. *TAR*, 2014-07-11, Nr. 10117.
Konstitucinio Teismo 2017 m. gruodžio 20 d. sprendimas „Dėl kreipimosi į Europos Sąjungos Teisingumo Teismą priimti prejudicinį sprendimą“.

Kitų valstybių konstitucinių teismų praktika

Decision of the Constitutional Court of Hungary of 7 December 2021 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://hunconcourt.hu/uploads/sites/3/2021/12/x_477_2021_eng.pdf [žiūrėta 2022-06-22].

Judgement of the Constitutional Tribunal of the Republic of Poland in case No. K 6/21 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://trybunal.gov.pl/en/hearings/judgments/art/11709-art-6-ust-1-zd-1-konwencji-o-ochronie-praw-czlowieka-i-podstawowych-wolnosci-w-zakresie-w-jakim-pojeciem-sad-obejmuje-trybunal-konstytucyjny>.

Judgement of the Constitutional Tribunal of the Republic of Poland in case No. K 3/21 on Assessment of the conformity to the Polish Constitution of selected provisions of the Treaty on European Union [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://trybunal.gov.pl/en/hearings/judgments/art/11662-ocena-zgodnosci-z-konstytucja-rp-wybranych-przepisow-traktatu-o-unii-europejskiej> [žiūrėta 2022-06-22].

Judgment of the Second Senate of 5 May 2020 of the Federal Constitutional Court of Republic of Germany [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/EN/2020/05/rs20200505_2bvro85915en.html [žiūrėta 2022-06-22].

Kiti šaltiniai

Metinis Konstitucinio Teismo veiklos pranešimas (2014) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://lrkt.lt/data/public/uploads/2015/04/metinis-pranesimas-2014.pdf> [žiūrėta 2022-06-22].

Metinis Konstitucinio Teismo veiklos pranešimas (2015) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://lrkt.lt/data/public/uploads/2016/03/lrkt-metinis-pranesimas.pdf> [žiūrėta 2022-06-22].

Metinis Konstitucinio Teismo veiklos pranešimas (2016) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://lrkt.lt/data/public/uploads/2017/03/metinis-2016-spausdinti-grafikai.pdf> [žiūrėta 2022-06-22].

Metinis Konstitucinio Teismo veiklos pranešimas (2017) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://lrkt.lt/data/public/uploads/2019/04/metinis-lrkt-veiklos-pranesimas-2018.pdf> [žiūrėta 2022-06-22].

Metinis Konstitucinio Teismo veiklos pranešimas (2019) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://lrkt.lt/data/public/uploads/2020/03/_metinis-2019-web.pdf [žiūrėta 2022-06-22].

Metinis Konstitucinio Teismo veiklos pranešimas (2020) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://lrkt.lt/data/public/uploads/2021/04/metinis-2020-web_.pdf [žiūrėta 2022-06-22].

Metinis Konstitucinio Teismo veiklos pranešimas (2021) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://lrkt.lt/data/public/uploads/2022/04/metinis-2021-web__.pdf. [žiūrėta 2022-06-22].

Seimo nutarimo „Dėl referendumo dėl Lietuvos Respublikos Konstitucijos 9, 47 ir 147 straipsnių pakeitimo paskelbimo“ projektas Nr. XIIP-1388, registruotas 2013-12-19.